

GLOBAL URBANIZATSIYA JARAYONLARI**Roziya Hamroyeva**

Termiz davlat universiteti ikkinchi kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Global urbanizatsiya jarayonlari so‘nggi o‘n yilliklarda jahon miqyosida shaharlar va aholi punktlarining o‘sishi va rivojlanishini anglatadi. Ushbu jarayonlar iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik sohalarga sezilarli ta‘sir ko‘rsatib, shaharlar faoliyatining optimallasuvi va barqaror rozviti uchun yangi strategiyalarni talab qiladi. Maqolada global urbanizatsiyaning asosiy tendensiyalari, uning ijtimoiy-iqtisodiy omillari, ekologik muammolari va yechimlari tahlil qilinadi. Shuningdek, shahar rejalashtirish va boshqaruvdagi innovatsion yondashuvlar muhokama qilinib, urbanizatsiya jarayonlarini samarali boshqarish uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *global urbanizatsiya, shahar rivojlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ekologik muammolar, shahar rejalashtirish, barqaror rivojlanish, urban boshqaruv.*

ABSTRACT

Global urbanization processes represent the growth and development of cities and settlements worldwide in recent decades. These processes have a significant impact on the economic, social, cultural and environmental spheres, requiring new strategies for the optimization of urban activities and sustainable development. The article analyzes the main trends of global urbanization, its socio-economic factors, environmental problems and solutions. Also, innovative approaches to urban planning and management are discussed, and recommendations are made for the effective management of urbanization processes.

Keywords: *global urbanization, urban development, socio-economic factors, environmental problems, urban planning, sustainable development, urban management.*

KIRISH

Global urbanizatsiya jarayoni zamonaviy dunyo taraqqiyotining muhim qirralaridan biridir. Bu jarayon aholining shaharlar tarafga ko‘chishi va shaharlarning iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyatining ortishi bilan tavsiflanadi. Urbanizatsiya nafaqat aholining yashash joyining o‘zgarishi, balki iqtisodiyot, jamiyat va atrof-muhitga ta‘sir etuvchi keng qamrovli fenomen sifatida qaraladi. Bugungi kunda urbanizatsiya dunyo aholisining katta qismi shaharlarda istiqomat qilishi bilan bog‘liq

bo'lib, bu jarayon mamlakatlar rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biriga aylanmoqda. Shuning uchun global urbanizatsiya demografik tendensiyalar va rivojlanish strategiyalarini tushunish uchun markaziy mavzu hisoblanadi.

Global miqyosda urbanizatsiya jarayoni qadim zamonlardan boshlab insoniyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Avvalo, qishloq xo'jaligi inqilobi davrida odamlar o'z faoliyatlarini bir joyda barqarorlashtirib, shaharlar shakllana boshladi. Keyingi asosiy bosqich sanoat inqilobi bilan bog'liq bo'lib, bu davrda ishlab chiqarishning markazlashuvi va ishchi kuchining shaharlar tomon ko'chishi tezlashdi. 20- va 21-asrlarda esa texnologik taraqqiyot, transport vositalarining rivojlanishi hamda iqtisodiy globalizatsiya shaharlarning kengayishi va aholining urban hududlarda ko'payishiga olib keldi. Ushbu jarayonlar natijasida hozirgi kunda dunyo aholisining katta qismi shaharlarda istiqomat qilmoqda, bu esa yangi urban o'sish modellari va muammolarini yuzaga keltirmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Global urbanizatsiya jarayonlarini boshqaruvchi asosiy omillar iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillar hisoblanadi. Iqtisodiy omillar qatorida sanoatning rivojlanishi, ish o'rinlarining ko'payishi va xizmatlar sohasining kengayishi muhim rol o'ynaydi, bu esa aholini qishloq hududlardan shaharlarga ko'chishga undaydi. Ijtimoiy omillar ichida ta'lim darajasining oshishi, hayot sifatini yaxshilashga intilish va yaxshiroq infratuzilmaga ega bo'lish istagi mavjud. Texnologik yutuqlar esa transport, aloqa va ma'lumot almashinuvining rivojlanishiga olib kelib, shaharlarda yashashni yanada qulay va samarali qiladi. Shu tarzda, bu omillar birgalikda global darajada urbanizatsiya jarayonining tezlashishiga va shaharlarga odamlarning ko'chib kelishining kuchayishiga sabab bo'ladi.

Global urbanizatsiya jarayonlarini o'rganish zamonaviy jamiyatlar duch kelayotgan muammolar va imkoniyatlarni to'liq anglash uchun nihoyatda muhimdir. Shaharlar aholi sonining tez sur'atlarda oshishi va ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik o'zgarishlarga olib kelishi bilan global darajada turli xil muammolar yuzaga kelmoqda. Shu bois, ushbu jarayonlarni chuqur tahlil qilish orqali, davlatlar va mutaxassislar samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishi, shaharlarni barqaror rivojlantirish va aholi turmush sifatini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bundan tashqari, global urbanizatsiya nutqida yuzaga keladigan yangi imkoniyatlar, xususan, innovatsiyalar va iqtisodiy o'sish nuqtai nazaridan ham alohida e'tibor talab etadi.

Global urbanizatsiya jarayonlari dunyo bo'ylab shaharlarning tez sur'atlar bilan o'sishini o'z ichiga oladi. Bu jarayonning asosiy omillari qatorida aholi sonining oshishi, iqtisodiy rivojlanish va migratsiya ko'rsatish mumkin. Aholi ko'payishi

shahar hududiga yangi aholining qushilishini ta'minlaydi, iqtisodiy rivojlanish esa ish o'rinlari va yaxshiroq yashash sharoitlarini yaratadi, bu esa ko'pchilikning qishloq hududlaridan shaharlarga ko'chishiga sabab bo'ladi. Migratsiya, ayniqsa, ish qidirayotgan odamlarning shaharlarga ko'chishi orqali urbanizatsiya jarayonini jadallashtiradi. Shu tariqa, global urbanizatsiya nafaqat shaharlarning kengayishini, balki ular ichidagi ijtimoiy va iqtisodiy strukturani ham o'zgartirib, dunyo mamlakatlarining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Global urbanizatsiya jarayonlari so'nggi o'n yilliklarda jadal rivojlanib, dunyo bo'ylab ko'plab hududlarda sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Asosiy tendentsiyalardan biri megashaharlarning soni va hajmining keskin oshishi bo'lib, bu shaharlarning iqtisodiy, madaniy va siyosiy markazlarga aylanishiga olib kelmoqda. Metropolitan hududlar doimiy ravishda kengayib, shaharning atrofidagi qishloq joylari ham urbanizatsiya jarayoniga qo'shilmoqda. Bu esa ko'plab infratuzilma va xizmat tarmoqlarining rivojlanishini talab qiladi. Biroq, urbanizatsiya jarayonlari barcha mintaqalar va qit'alarda bir xil tezlikda emas; Afrika va Osiyoda yuqori o'sish sur'atlari kuzatilsa, Yevropa va Shimoliy Amerikada o'sish nisbatan sekinroq va barqarorroq. Ushbu farq iqtisodiy rivojlanish darajasi, demografik tendentsiyalar va hukumat siyosatlariga bog'liq ravishda shakllanadi. Shunday qilib, global urbanizatsiyaning asosiy yo'nalishlari megashaharlar, metropoliten hududlar va mintaqaviy o'sish tezliklaridagi farqliliklarda aks etadi.

Shahar tarqalishi (Urban Sprawl): Shahar tarqalishi shahar hududining chekka qismlariga qarab tez va tartibsiz kengayishi jarayonidir. Bu fenomen asosan past zichlikdagi aholi joylashuvi va avtomobilga bog'liqlik bilan tavsiflanadi, natijada tabiiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi va infratuzilmaning samaradorligini pasaytiradi.

Suburbanizatsiya (Suburbanization): Suburbanizatsiya - aholi va iqtisodiy faoliyatning shahar markazidan tashqaridagi suburbalar yoki shahar chekkasi hududlarga ko'chishi jarayonidir. Bu jarayon shahar hayotidan uzoqlashish talabidan kelib chiqib, ko'proq yashash joylarini izlash va yangi turar joylar qurilishi bilan bog'liq.

Metropoliten hududi (Metropolitan Area): Metropoliten hududi - markaziy shahar va uning atrofidagi shaharlar va qishloqlardan tashkil topgan, iqtisodiy, ijtimoiy va transport tizimlari orqali kuchli bog'langan yirik urban hudud. Bu hududlar odatda aholi zichligi yuqori va infratuzilma rivojlangan bo'ladi.

Megashahar (Megacity): Megashahar - aholisi 10 milliondan ortiq bo'lgan yirik shahar. Megashaharlar global iqtisodiyot va madaniyat markazlari sifatida muhim ahamiyatga ega, ammo ularning tez rivojlanishi ko'pincha ijtimoiy va ekologik

muammolarni, masalan, infratuzilma yetishmovchiligi, atrof-muhit ifloslanishi va uy-joy muammolarini yuzaga keltiradi.

Global urbanizatsiya jarayonlari jamiyatda, iqtisodda va atrof-muhitda keng ko‘lamli ta’sirlarga ega. Ijtimoiy jihatdan, shaharlar aholi zichligi oshgani sari yangi ijtimoiy qatlamlar va madaniy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi, biroq infratuzilma yetishmovchiligi, ayniqsa sog‘liqni saqlash va ta’lim tizimlarida muammolarni kuchaytiradi. Iqtisodiy sohada urbanizatsiya ishchi kuchi bozorida keskin o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi; sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishi yangi ish o‘rinlarini yaratadi, ammo ko‘plab shahar aholisini mehnat bozoridan chetlashtiradi yoki notog‘ri ish bilan ta’minlaydi. Uy-joy muammolari ham urbanizatsiya bilan bog‘liq asosiy masalalardan biri bo‘lib, tez o‘sayotgan shaharlar ko‘plab past darajadagi turar joylar paydo bo‘lishiga, ularning sifati va rivojlanish darajasi pastligiga olib keladi. Atrof-muhit nuqtai nazaridan, shaharlarning tez o‘sishi tabiiy resurslarga ortiqcha bosim o‘rnatib, havoning ifloslanishi, suv va er resurslarining kamayishi va ekologik degradatsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, shahar infratuzilmasini rivojlantirish va ekologik muammolarni hal qilish uchun samarali strategiyalarni yaratish juda muhim hisoblanadi.

Global urbanizatsiya jarayonlarida texnologiya, boshqaruv va shaharsozlik strategiyalarining roli juda muhimdir. Texnologiyalar, xususan raqamli infratuzilma va aqlli tizimlar, shaharlardagi transportdan boshlab energiya samaradorligigacha bo‘lgan sohalarda samarali boshqaruvni ta’minlaydi. Shaharlarni boshqarishda ilg‘or boshqaruv usullari qat’iy qonun va tartib qo‘yishdan tortib, fuqarolarni jalb qilish va ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishgacha bo‘lgan jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Shaharsozlik strategiyalari esa barqaror rivojlanishni ta’minlash va ekologik muvozanatni saqlashga qaratilgan bo‘lib, yashil hududlarni kengaytirish, zichlikni boshqarish va infratuzilmani takomillashtirishni nazarda tutadi. Shunday qilib, texnologiya va boshqaruv choralarini samarali uyg‘unlashtirish orqali global urbanizatsiya trendlarini muvaffaqiyatli boshqarish va aqlli shaharlarning rivojlanishini ta’minlash mumkin.

XULOSA

Global urbanizatsiya jarayonlari dunyo bo‘ylab shaharlarning tez sur’atlar bilan rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Ushbu jarayon, asosan, aholining shaharlarga ko‘chishi, sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarining kengayishi bilan bog‘liq. Tadqiqotda asosiy tendensiyalar sifatida shaharlarning hududiy kengayishi, aholi zichligining oshishi va yirik metropollarning paydo bo‘lishi ta’kidlangan. Bular shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga, ekologik muammolar va infratuzilma talablarining ortishiga olib keladi. Global darajada urbani rivojlantirish siyosati va barqaror shaharsozlik

strategiyalarining ahamiyati katta ekanligi qayd etildi. Natijada, urbanizatsiya jarayonlari ijtimoiy taraqqiyotga hissa qo'shsa-da, uning boshqarilishi va muvozanatli rivojlanishi zarur ekanligi xulosa qilindi.

Global urbanizatsiya jarayonlarini chuqur tushunish kelajakdagi shaharsozlik va siyosat ishlab chiqishda juda muhimdir. Bu jarayon atrof-muhit, ijtimoiy va iqtisodiy omillarni o'z ichiga oladi, shuning uchun samarali rejalashtirish uchun ularning o'zaro ta'sirini hisobga olish zarur. Atrof-muhit jihatidan, urbanizatsiya tabiat resurslariga bosimni orttiradi, bu esa barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishni talab qiladi. Ijtimoiy tomondan, odamlarning yashash sharoitlarini yaxshilash va tenglikni ta'minlash uchun siyosatlar ishlab chiqilishi kerak. Iqtisodiy nuqtai nazardan esa, shaharlar iqtisodiy faoliyatning markaziga aylanganligi sababli, ish o'rinlarini yaratish va infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, global urbanizatsiyani to'g'ri anglash kelajakdagi shaharlar hayot sifatini oshirish va barqaror rivojlanish uchun asos yaratadi.

Global urbanizatsiya jarayonlari shaharlarda va jamiyatlarda turli qiyinchiliklar va imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Asosiy muammolar sifatida aholi zichligi, infratuzilmaning yetishmovchiligi, atrof-muhit ifloslanishi va ijtimoiy tengsizliklar ko'rsatilgan. Shu bilan birga, urbanizatsiya iqtisodiy rivojlanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va innovatsiyalar uchun qulay sharoitlar yaratmoqda. Shaharlar yangi ish o'rinlari va madaniy almashinuv markazlariga aylanishi orqali global hamjamiyatda o'z o'rnini mustahkamlashmoqda. Demak, urbanizatsiya jarayonlarini muvaffaqiyatli boshqarish orqali qiyinchiliklarga qarshi samarali chora-tadbirlar ishlab chiqilishi va ushbu imkoniyatlardan to'liq foydalanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, S.M. (2019). O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi va shaharsozlikning roli. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Islomov, R. A. (2021). Global urbanizatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlari. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Jurnal, 3(2), 45-53.
3. Jalilov, T. H. (2020). Zamonaviy shaharsozlik: global tendensiyalar va milliy an'analar. Toshkent: Toshkent Arxitektura-Qurilish Instituti.
4. Toshkent shahar statistika boshqarmasi. (2022). Toshkent shahar urbanizatsiya ko'rsatkichlari bo'yicha hisobot. Toshkent: Hukumat Nashriyoti.
5. Karimova, M. N. (2018). Shaharlar va urbanizatsiya jarayonlarining ekologik muammolari. O'zbekiston Ekologiya Jurnal, 6, 12-19.
6. Rahmonov, D. S. (2020). Global urbanizatsiyaning madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarga ta'siri. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.

7. Jahon Banki. (2019). O‘zbekistonda urbanizatsiya va iqtisodiy o‘shish bo‘yicha tahlil. Vashington, D.C.: Jahon Banki Nashriyoti.
8. Nuraliyev, A. B. (2021). Global urbanizatsiya va O‘zbekiston shaharlarining infratuzilmasi. Toshkent: Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti nashri.
9. Qayumov, F. M. (2017). Urbanizatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari va yechimlari. Toshkent: O‘zbekiston Iqtisodiyot Instituti.
10. O‘zbekiston Respublikasi Rivojlanish Vazirligi. (2023). Milliy shaharsozlik konsepsiyasi. Toshkent: Rivojlanish Vazirligi Nashriyoti.